

UOT 811.111;37

F.Ə.Rzayeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
fira_350@mail.ru

ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ TƏLƏBƏLƏRİN MÜSTƏQİL İŞLƏRİNİN TƏŞKİLİNİN ELMİ- NƏZƏRİ DİDAKTİK ƏSASLARI

Açar sözlər: müstəqil iş, didaktika, müstəqil fəaliyyət, prinsiplər, tədris prosesi, motivasiya, yaradıcılıq

Məqalə ali təhsil müəssisələrində ingilis dilinin tədrisi zamanı tələbələrin yerinə yetirdiyi müstəqil işlərinin təşkilinin elmi-nəzəri didaktik məsələlərinin tədqiqinə həsr edilmişdir. Tələbələrin tədrisdə müstəqil iş problemlərini tədqiq edən D.E.Frenki, V.Q.Kisil, İ.V.Perlova müstəqil fəaliyyət prosesinin öyrənilməsində iki əsas xətti müəyyənləşdirmişlər:

1) dərş sistemində müstəqil işin təşkili vasitələrinin eksperimental öyrənilməsinin didaktik-metodoloji komponenti;

2) təhsil prosesində müstəqil fəaliyyət mexanizminin öyrənilməsi daxil olmaqla psixoloji və didaktik komponent.

Tələbələr tərəfindən müstəqil işin yerinə yetirilməsini iki mərhələyə bölmək olar: a) müstəqil iş haqqında informasiya toplanır, onun yerinə yetirilməsi metodları araşdırılır; b) tələbələr mövzu barədə kifayət qədər konkret məlumatlar və bu məlumatları necə istifadə etmək barədə metodik və didaktik səriştələrə yiyələnmiş olurlar.

Ф.А.Рзаева

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Ключевые слова: самостоятельная работа, дидактика, самостоятельная деятельность, принципы, учебный процесс, мотивация, творчество

Статья посвящена исследованию научно-теоретических дидактических основ организации самостоятельной работы студентов. Д.Е.Френки, В.Г.Кисиль, И.В.Перлова, которые исследовали проблемы самостоятельной работы студентов, определили два основных направления в изучении процесса самостоятельной деятельности:

1) дидактико-методологический компонент экспериментального изучения средств организации самостоятельной работы в системе обучения;

2) психологический и дидактический компонент, в том числе изучение

механизма самостоятельной деятельности в образовательном процессе.

Самостоятельная работа, выполняемая студентами, может быть разделена на два этапа: а) собирать данные и исследовать методы ее реализации; б) студенты получают достаточную конкретную информацию по теме, а также методические и дидактические навыки использования этой информации.

F.A.Rzayeva

SCIENTIFIC-THEORETICAL DIDACTIC BASES OF THE ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORKS OF STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Keywords: *independent work, didactics, independent activity, principles, teaching process, motivation, creativity*

The article deals with the investigation of scientific-theoretical didactic bases of the organization of students' independent work. D.E.Frenki, V.G.Kisil, I.V.Perlova, who investigated independent work problems of students defined two main directions in studying independent activity process:

1) didactic-methodological component of experimental studying the means of organization of independent work in lesson system;

2) psychological and didactic component, including independent activity mechanisms in education process.

The independent work done by students can be divided into two stages: a) collect data, investigate its methods of realisation; b) students get methodological and didactic competence on gathering concrete information and how to use it.

Pedaqogika elminin bir qolu olan didaktika (yunan dilində didaktikos – tədris ilə əlaqəli) tədrisi nəzəri səviyyədə öyrənir və əsası Y.A.Komenski (1592-1670) tərəfindən qoyulmuşdur. Didaktikaya “hər kəsə hər şeyi öyrətməyin universal sənəti” tərifini verən Y.A.Komenski didaktikanın “həqiqi uğurla öyrətmə sənəti olduğunu” qeyd etmişdir və onun didaktik fikirləri XVIII-XIX əsrin I yarısında bir sıra pedaqoqların (J.J.Russo, I.F.Herbart, F.A.Disterveq) yazılarında daha da inkişaf etdirilmişdir [11, s.11].

Fəlsəfi fikirlərə, psixologiya və fiziologiyaya arxalanaraq K.D.Uşinski formal və maddi tərbiyənin birtərəfliliyini göstərmiş, idrak və öyrənmənin oxşarlıqlarını və fərqlərini aşkar etmiş, tələbələrin tədris və müstəqil fəaliyyətlərini birləşdirmək, biliklərin qavranılması, assimilyasiyası, tədris prosesində düşüncənin inkişafı problemlərini, habelə təlim, tələbələrin öyrənməyə həvəsləndirməsi üçün motivlərin yaradılmasını inkişaf etdirmişdir. Müstəqil iş sahəsindəki müasir didaktikanın inkişafına P.K.Anoxin, N.A. Bernşteyn, L.S.Vıqotski, V.V.Davidov, S.L.Rubinşteyn kimi psixoloqların və fizioloqların apardıqları tədqiqat işləri əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir [10, s.6].

Tələbələrin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı və müstəqil işlərinin təşkili vasitələrinin axtarışı problemi xarici didaktikada da (J.Bruner, N.Hiebsch, J.Higgins, M.Higgins, N.Holec, J.Green, D.Klein, Da Kolb), D.Raphan, A.Ulig, J.Underwood, J. Van Ek, M.Wong və b.) böyük yer tutur [10, s.7].

Didaktikada tələbə muxtariyyəti insanın keyfiyyəti, yüksək inkişaf səviyyəsi hesab olunur. Müstəqillik, hər hansı bir şəraitdə fəaliyyətlərini təşkil etmək, qarşıya məqsəd qoymaq və əzm etmək, digər insanlarla əməkdaşlıq etmək, əvvəllər əldə edilmiş biliklərdən istifadə etmək və müstəqil işlərinin yerinə yetirilməsinə cavabdeh olmaq kimi şəxsi keyfiyyətlərin məcmusunu əhatə edir.

Müstəqil iş tələbənin müəllimlə birbaşa əlaqəsi olmayan və ya müəllim tərəfindən xüsusi tədris materialları vasitəsilə idarə olunan öyrənmə fəaliyyətinin bir növüdür; müəllim və ya dərslik, təlim proqramı uyğun olaraq ilk növbədə tələbələrin fərdi işini təmin edən tədris prosesinin əvəzsiz bir hissəsidir.

Müstəqil işə hazırlıq uğurlu təhsil fəaliyyətinin vacib şərtlərindən biridir. Bu hallar bu gün tələbələrin müstəqil işi üçün motivasiyanın formalaşması probleminin son dərəcə kəskin olduğu qənaətinə gətirir. Müasir təhsil sistemində bilik sisteminin tələbələrə hazır şəkildə təqdimatından getdikcə daha çox müstəqil bilik əldə etmək qabiliyyətlərinin inkişafına zərurət yaranır. B.Əhmədov bu xüsusda bildirir ki, istər ümumtəhsil məktəblərində, istərsə də ali təhsil müəssisələrində öyrədənlərin, tərbiyə edənlərin vəzifəsi, təkcə hazır bilikləri verməkdən ibarət olmayıb, həm də biliyi müstəqil qazanmaq yollarını öyrətməkdən ibarətdir [1, s.23].

Mahiyyət etibarilə ali məktəbdə müstəqil işin təşkili tələbələrdə sərbəst öyrənmə fəaliyyətini gücləndirməyə xidmət edir. R.Mahmudovanın fikrincə, tədris planlarının təhlili göstərir ki, ali məktəblərdə tədris auditoriya məşğələlərinin saatlarının miqdarı azalır və buna müvafiq olaraq verilən nəzəri biliklərin də həcmi azalır. Dünyanın qabaqcıl ali məktəblərində də auditoriya məşğələlərinin saatlarının miqdarı azdır. Burada məqsəd tələbələrin auditoriya məşğələlərində həddən artıq yüklənməsinin qarşısını almaq və tələbələrin müstəqil bilik əldə etmələrinə şərait yaratmaqdır [2, s.142].

Tələbələrin müstəqil işlərinin səmərəliliyini təmin etmək məqsədilə birinci kursdan başlayaraq son kursadək ali məktəbdə təhsilin bütün mərhələ və pillələrində, müstəqil işlərin ən aktual formalarından istifadə olunmalıdır. Tələbələrin müstəqil işləri konkret və perspektiv məqsədlərə xidmət etməlidir. Ali məktəbdə müstəqil işlərin həm təlim, həm də təlimdən kənar formalarından geniş istifadə olunmalı, onun təşkilində təsadüfiliyə, pərakəndəliyə yol verilməməlidir [4, s.212].

Xarici dili öyrənərkən tələbələr qarşılarına qoyulan didaktik məqsədlərə

tədris prosesində müxtəlif növdə və formada olan müstəqil işlərin yerinə yetirilməsi hesabına nail ola bilər. Xarici dilin praktiki mənimsənilməsi baxımından müstəqil işin əsas vəzifələri xarici dildə ünsiyyət qabiliyyətinin müvafiq səviyyəsinə nail olmaq və məzunları məzun olduqdan sonra xarici dili müstəqil öyrənmək üçün hazırlamaqdır.

İndiyə qədər tələbələrin tədrisdə müstəqil iş problemlərini tədqiq edən mütəxəssislər (D.E.Frenki, V.Q.Kisil, İ.V.Perlova, Y.N.Zaitseva, Y.V.Filimonova, T.D.Reçkina) müstəqil fəaliyyət prosesinin öyrənilməsində iki əsas xətti müəyyənləşdirmişlər:

1) dərs sistemində müstəqil işin təşkili vasitələrinin eksperimental öyrənilməsinin didaktik-metodoloji komponenti;

2) təhsil prosesində müstəqil fəaliyyət mexanizminin öyrənilməsi daxil olmaqla psixoloji və didaktik komponent [10, s.7].

Bu iki xəttin hər ikisi vacibdir, lakin birinci komponent, yəni didaktik-metodoloji komponent daha vacibdir.

Normal leksik bacarıqlar formalaşmadan hər hansı bir xarici dil öyrənmək ağılasığmazdır. Oxumağı və dinləməyi öyrətmənin müsbət təsiri ilk növbədə bu bacarıqların formalaşma dərəcəsindən və leksik bacarıqların formalaşmasından asılıdır. Ümumi fəaliyyətin quruluşunda bacarıq fenomeninin təhlili (S.L.Rubinştein, A.N.Leontyev, E.V.Guryanov, A.V.Petrovsky və s.), eləcə də nitq fəaliyyətinin quruluşunda nitq bacarığı fenomeninin təhlili (B.V.Belyaev, V.A.Buxbinder, P.B.Gurvich, L.Q.Voronin, I.A.Zimnaya, L.B.İtelson, S.F.Shatilov, Y.I.Passov və s.) bizə imkan verir ki, danışq bacarığının kommunikativ bacarıqların avtomatlaşdırılmış (qrammatik, leksik, fonetik) komponentlərindən başqa bir şey olmadığını düşünən S.F.Şatilovun fikirlərini qəbul edək. Bu konsepsiya əsasında avtomatlaşdırılmış nitq əməliyyatları – müxtəlif nitq fəaliyyətində qrammatik, leksik, fonetik əməliyyatlar haqqında danışa bilərik. Nitq bacarıqları həmişə danışmaq, dinləmək, oxumaq və yazmaq kimi kommunikativ bacarıqların bir hissəsi olaraq vəhdət təşkil edirlər və birlikdə fəaliyyət göstərirlər [10, s.8].

Belə hesab etmək olar ki, müstəqil iş şəxsiyyətin inkişafına yönəlmiş müstəqil fəaliyyətdir. Burada iki bir-birilə sıx əlaqəli olan vacib xüsusiyyəti qeyd etmək lazımdır: təlim tapşırıqlarının formalaşdırılması və bu vəzifənin yerinə yetirilməsində tələbə fəaliyyətinin təşkili (müstəqil və ya müəllimin rəhbərliyi altında).

Hər hansı bir təhsil prosesi kimi, tələbənin müstəqil işi də müəllimlər tərəfindən planlaşdırılmalıdır. Müstəqil iş prosesində bir tələbənin aktiv zehni fəaliyyətinə nail olmaq, müəllimin bu işi sistematik şəkildə təşkil etməsi və bacarıqla idarə etməsi şərtilə mümkündür.

Xarici dillərin öyrənilməsində tələbələrin müstəqil iş növlərini müəyyən edən V.A.Ujikin təsnifatı maraq doğurur [8, s.9]. O, tələbələrin müstəqil

işlərini işin icra edildiyi yerə görə (auditoriya, ev), müddətinə görə (qısamüddətli – sadə, uzunmüddətli – kompleks); məzmunu və aparılması üsullarına görə (söhbət və müşahidələr zamanı müstəqil tapşırıqlar, qrammatik analiz, qrafiklər və cədvəllər üzərində işləmək) fərqləndirir. L.Golovko təhsil prosesinin yerinə görə (auditoriya, auditoriyadan-kənar), müstəqil iş növləri tələbələrin müstəqil fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsinə münasibətdə (məcburi, arzuolunan, könüllü); təlim formalarında fəaliyyət növünə görə (təhsil və idrak, professional); müstəqil fəaliyyət səviyyəsinə görə (aşağı, orta, yüksək) müstəqil iş növlərini müəyyənləşdirir [5, s.101].

Didaktikada müstəqillik vacib şəxsi keyfiyyət və özünütəşkiləmə bacarıqları sistemi kimi dəyərləndirilir. Tələbəni nə zaman müstəqil işə cəlb etmək barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur. Fikrimizcə, birinci kursdan başlayaraq tələbələr müstəqil işə cəlb edilməlidirlər. Müstəqil iş bir sıra didaktik tələblər yerinə yetirildiyi təqdirdə tələbələri təlimə motivasiya edir. Övvəla, müəllim tələbələrə verilmiş müstəqil işi, onun təsnifatını, ona verilən didaktik məqsəd və metodik vəzifələri özü dərindən bilməlidir. Bu zaman müəllim müstəqil işin təlimin müvafiq mərhələsinə uyğun gəlib-gəlməməsinə də diqqət yetirməlidir. İkincisi, tələbələrin müstəqil işlərə cəlb edilməsi mərhələsi onların fərdi təcrübələrinə (bilik, bacarıq və vərdislərinə) əsaslanmalıdır. Son olaraq, müəllimin burada həlledici mövqeyə malik olmasını da nəzərdən qaçıрмаq olmaz [9, s.128].

Tələbələrin müstəqil işinin təşkili universitetdə pedaqoji fəaliyyətin bu istiqamətinin xüsusiyyətlərini əks etdirən didaktik prinsiplər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir [7]. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

1. Tələbələrin tədris (auditoriyada yerinə yetirilən) və müstəqil (auditoriyadan kənar) **fəaliyyətlərinin vəhdəti prinsipi**. Auditor məşğələlər tələb olunan minimum müstəqil işin bütün tələbələr tərəfindən yerinə yetirilməsini və tapşırıqların müəllimin nəzarəti altında aparılmasını təmin etməlidir.

2. Tələbələrin idrak qabiliyyətlərini və maraqlarını nəzərə almağa imkan verən **fərdiləşdirmə və fərqləndirmə prinsipi**. Bu prinsipin həyata keçməsi müxtəlif səviyyəli müstəqil işlərin yerinə yetirilməsini tələb edir. Bu onunla əlaqədardır ki, tələbələrin intellekt səviyyələri müxtəlifdir. Müxtəlif səviyyəli tapşırıqlara ali peşə təhsili standartının tələblərini əks etdirən məcburi hissə daxil edilməlidir.

3. Tələbələrin təhsil və idrak fəaliyyətlərinin peşə və pedaqoji fəaliyyətlərinə ötürülməsinə töhfə verən **peşə istiqaməti prinsipi**. Peşəkar və pedaqoji yönüm müəllimin fərdi keyfiyyətləri ilə xarakterizə olunur, pedaqoji fəaliyyətə, nəzəri biliklərə maraq əsasında formalaşır və inkişaf etdirilir, ali məktəbdə tədris praktikası zamanı gələcək müəllimlərin qazandığı öz pedaqoji təcrübəsi ilə möhkəmlənir.

4. Tələbələrin şüurluluq və **yaradıcı fəaliyyət prinsipi**. Tələbələrin müstəqil işlərinin təşkilində bu prinsipin həyata keçirilməsi tələbələrin bilikləri şüurlu şəkildə mənimsəməsini, eyni zamanda zehni fəaliyyət metodlarını, fəal idrak fəaliyyəti prosesində müstəqil iş metodlarını tələb edir.

5. Müstəqil işlərin yerinə yetirilməsinə verilən vaxtı nəzərə alaraq tapşırıqların **mümkün çətinlik prinsipi**. Bu prinsip tələbələrə verilən tapşırıqların məzmununun və müstəqil öyrənilən materialın həcmnin tələbələrin intellektual inkişafı səviyyəsinə, əvvəlcədən hazırlıq nəticələrinə uyğunluğunu tələb edir [12, s.4].

Qeyd etmək lazımdır ki, tələbələr tərəfindən müstəqil işin effektiv yerinə yetirilməsi üçün universitet müəllimləri tərəfindən planlaşdırma və nəzarətin səmərəli aparılması, tədris planında müstəqil işlərin həcmnin planlaşdırılması, onun təşkili və tələbəyə kömək məqsədi ilə tədris vəsaitlərinin hazırlanması zəruridir.

Tələbələrin müstəqil işlərinin səmərəli olması üçün aşağıdakı didaktik şərtlərə əməl edilməlidir: 1) auditoriya və müstəqil işin optimal birləşməsi, onun təşkili metodologiyası; 2) müstəqil iş üçün tədris və metodiki dəstəyin yaradılması, o cümlədən tələbələri istiqamətləndirən tədris və metodik materialların işlərin tələblərinə, həcminə və yerinə yetirilməsi vaxtına yönəldilməsi; təhsil təlimatları; mühazirə qeydləri, praktik və laboratoriya işləri üçün didaktik materiallar; diaqnostika, təlim və nəzarət tapşırıqları, həmçinin internet resurslarından istifadə, distant təhsil sisteminin tətbiqi; 3) tələbələrin müstəqil işlərinin nəticələrinin sistematik monitorinqinin həyata keçirilməsi;

Didaktik məqsədə görə müstəqil işin dörd tipini ayırmaq məqsəduyğun olardı [6, s.3-4].

1-ci tip. Bu tip müstəqil işlərin xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, onlar tələbələrdə onlardan tələb olunan şeyləri müəyyən etmək bacarığının formalaşdırılmasına xidmət edir. Bu vəziyyətdə tələbələrin idrak fəaliyyəti, müəyyən bir bilik sahəsinin obyektlərinin onlar haqqında məlumatları və ya onlarla əlaqəli hərəkətləri təkrar qəbul etməsi ilə tanınmasından ibarətdir. Bu tip müstəqil işlərə nümunə olaraq, ev tapşırıqlarından ən çox istifadə olunur: dərslik, mühazirə qeydləri və s. ilə işləmək. Birinci növ müstəqil iş üçün ortaq olan şey istədiyi məlumatların hamısı, tapşırığın yerinə yetirilməsidir.

2-ci tip. Tipik vəzifələri həll etməyə imkan verən biliklərin formalaşdırılması. Bu vəziyyətdə tələbələrin idrak fəaliyyəti obyektin təsvirini, tapşırığın yerinə yetirilməsinin müxtəlif yollarını, seçilməsini, təhlil etməyi şərtləndirən məlumatların quruluşu və məzmununun dəyişdirilməsindən ibarətdir. Bu tip müstəqil işlər laboratoriya işinin və praktik məşğələlərin ayrı-ayrı mərhələlərini, model kurs layihələrini, habelə alqoritmik təlimatlarla xüsusi hazırlanmış ev tapşırıqlarını əhatə edir. Bu qrupa daxil olan müstəqil işlərin özəlliyi ondan ibarətdir ki, onlara verilən tapşırıqda fikir, həll prinsipi ilə əlaqə

qurmaq və tələbələrə bu prinsipi və ya ideyanı tətbiq olunan şəkildə inkişaf etdirmək tələbini irəli sürmək lazımdır.

3-cü tip. Atipik problemlərin həllini əsas götürən biliklərin formalaşması. Təcrübəçilərin bu cür vəzifələri həll etməkdə idrak fəaliyyəti, bilik, bacarıq və vərdisləri ötürməklə əvvəlcədən öyrənilmiş rəsmiləşdirilmiş təcrübəyə (məlum alqoritmdən istifadə etməklə) əsaslanaraq yeni təcrübə toplamaq və xarici planda təzahür etdirməkdir. Bu tip tapşırıqlar həmişə keçmiş formalaşdırılmış təcrübədən kənara çıxan və tələbənin tapşırıq şərtlərini və əvvəllər əldə edilmiş təhsil məlumatlarını yeni nöqtəyi-nəzərdən nəzərdən keçirmələrini tələb edən bir həll ideyasının axtarışı, formalaşdırılması və həyata keçirilməsini əhatə edir.

4-cü tip. Bu qrupa daxil olan müstəqil işlərin əsas məqsədi yaradıcı fəaliyyət üçün ilkin şərtlər yaratmaqdan ibarətdir. Bu işlərin yerinə yetirilməsində tələbələrin idrak fəaliyyəti tədqiq olunan obyektin mahiyyətinə dərinlən nüfuz etmək, yeni, əvvəllər məlum olmayan prinsiplər, fikirlər tapmaq və yeni məlumatlar yaratmaq üçün zəruri olan yeni əlaqələrin və münasibətlərin qurulmasından ibarətdir. Bu müstəqil iş adətən kurs və diplom layihələri daxil olmaqla tədqiqat tapşırıqlarının icrasında həyata keçirilir.

Təlim prinsipləri təlim və tərbiyə məqsədlərinə uyğun olaraq təlim qanunlarından istifadə yollarını xarakterizə edən didaktik kateqoriyalardır. Hal-hazırda didaktika tərbiyənin tərbiyəvi təbiəti, elmiilik, nəzəriyyə ilə təcrübə arasındakı əlaqə, biliklərin mənimsənilməsində sistematiklik, tələbələrin fərdi fərqlərini nəzərə alaraq davamlılıq və tədricən artmaqda olan tələbələrin öyrənmə, vizuallaşdırma, əlçatanlıqdakı şüur və fəaliyyəti kimi fərqləndirir.

Xarici dilləri öyrətməkdə elmiilik prinsipi o deməkdir ki, tədris prosesi dildə istifadə olunan ünsiyyətin xüsusiyyətləri, nitqin yaranması və tanınması və s. barədə müasir elmi məlumatları nəzərə almaqla qurulmalıdır. Şüurluluq prinsipi göstərir ki, yaradılan bacarıqların effektivliyi, gücü və çevikliyi avtomatlaşdırılmış hərəkətlərin bilinməsindən, ana dilinin müdaxilə vərdislərinin şüurlu və fəal şəkildə aradan qaldırılmasından və doğma dildə təcrübənin istifadəsindən birbaşa asılıdır. Öyrənilən materialın məlumatlandırılması qayda, göstəriş, şərh, vizuallaşdırma (diqramlar, cədvəllər və s.) vasitəsilə də həyata keçirilir [3, s.90-95].

Xarici dilin tədrisi prosesində tərbiyə və inkişaf tədrisi prinsipi tələbələrin filoloji tərbiyəsini genişləndirməyə imkan verən, ünsiyyət vasitəsi kimi dil haqqında düzgün anlayışları formalaşdıran ideal səsli mətn və tapşırıqların, dil dərslərinin seçilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Didaktikada öyrənmənin əvvəlcədən inkişaf etməsi və müəyyənləşdirilməsi tələb edilir.

Fəaliyyət prinsipi öyrənmə motivasiyasını yaratmaq, hər bir tələbəni aktiv nitq və düşünmə fəaliyyətinə cəlb etmək, duyğularına təsir göstərmək, oyun anlarından, yarışmalardan və problemli tapşırıqlardan istifadə etməklə

həyata keçirilir.

Əyanilik prinsipi vizual (şəkillər, fotoşəkillər, epikadrlar), eşitmə (səs yazıları, radio proqramları) və vizual-eşitmə (masalar, denotasiya xəritələri, diaqramlar, xarici dildə yazısı olan filmlər) vizualizasiyanın geniş yayılmasını təmin edir.

Mümkünlük və məqsədəuyğunluq prinsipi güclü, orta və zəif tələbələr qrupunu nəzərə alaraq tələbələrin çətinliklərdən keçmək bacarığını nəzərə almağı tələb edir.

Davamlılıq prinsipi tələbələrin intellektual və emosional fəaliyyətlərinə güvənmək, fərqli nəzarət növlərindən istifadə edərək rəylər təşkil etmək və müxtəlif məşqlərdə həzm olunan materialla tələbələrin çoxsaylı görüşlərini təmin etməklə həyata keçirilə bilər.

Fərdiləşmə prinsipi tələbələrin imkanlarını, maraqlarını öyrənir.

Bundan başqa ümumi və xüsusi prinsiplər fərqləndirilir. Ümumi prinsiplərə aşağıdakılar daxildir: 1) təlimin kommunikativ yönümü; 2) ana dilinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması; 3) xarici dilin tədrisi zamanı bütün səviyyə və sahələrdə tapşırıqların dominantlığı;

Xüsusi prinsiplərə aşağıdakılar daxildir: 1) nitq modelləri (nümunələr) əsasında xarici dillərin tədrisi; 2) dil təliminin nitq praktikası ilə birləşməsi; 3) nitq fəaliyyətinin bütün növlərinin qarşılıqlı əlaqəsi; 4) oxumaq və yazmaq öyrədərkən şifahi tapşırıqların üstünlük təşkil etməsi; 5) xarici dildə danışma keyfiyyətinin aşağı düşməsinə imkan verən təhsil fəaliyyətlərinin yaxşılaşması; 6) təlimin orta və yuxarı səviyyələri ilə müqayisədə daha çox sayda təlim məşqinin aparılmasını təmin edən ilkin hazırlıq mərhələsinin intensivliyi [12, s.5].

Xarici dil öyrətməyin praktik məqsədini nəzərə alaraq onu ünsiyyət vasitəsi kimi öyrətmək üçün kommunikativ istiqamət prinsipini aparıcı metodik prinsip adlandırmaq lazımdır. Bu o deməkdir ki, təlim tələbələri şifahi (dinləmə, danışma) və yazılı (oxumaq, yazmaq) ünsiyyətə cəlb edəcək şəkildə qurulmalıdır. Bu prinsip bu və ya digər dərəcədə xarici dillərdəki metodlar, dərsliklər və dərs vəsaitləri üzrə bütün müasir əsərlərdə öz əksini tapmışdır.

Kommunikativlik prinsipi təlimin əsas məzmununu – ünsiyyət zamanı tələbənin şifahi və yazılı nitqini formalaşdırmaq üçün lazım olan kommunikativ bacarıqları müəyyənləşdirir. Məsələn: salamlamaq, kiməsə məsləhət vermək, kiminləsə məsləhətləşmək və s. Kommunikativ yönümlülük prinsipi tədris materialının təşkilini və seçilməsini müəyyənləşdirir: mövzu, ünsiyyət sahəsi, ünsiyyət situasiyası.

Mövzu həmsöhbətlərin nitq davranışlarını tənzimləyir və minimuma endirir. Onlara mənalı qarşılıqlı təsir göstərir (bu barədə danışmağı, oxumağı, yazmağı öyrənmə bilərsiniz), əks halda dil materialının həcmi minimuma endirmək mümkün olmur və eyni zamanda öyrənmənin kommunikativ təbiətini

və praktiki cəhətdən vacib məqsədə nail olmaq üçün diqqətini qoruyur. Ünsiyyət sahəsi, ünsiyyətin harada, kimin arasında baş verə biləcəyini, insanın hansı sosial və ünsiyyət rollarına girdiyini müəyyən etməyə imkan verir. Ünsiyyətyönlülük prinsipi, stimullaşdıran ünsiyyət üçün lazımlı orijinal səs və çap materialı əsasında öyrənilən dilin kommunikativ funksiyasının ustalığını təmin edərək biləcəyiniz təlim vasitələrini müəyyənləşdirir. Bu prinsipin həyata keçirilməsi ünsiyyət üçün əlverişli şərtlərə uyğun olmağı tələb edir. Ona inam bütün tədris prosesi boyunca: tələbələrin onun kommunikativ funksiyasını görməsi dil materialı təqdim edərkən baş verməlidir. Tələbələr bilməlidirlər ki, bu dil bölməsinin köməyi ilə nəyi öyrənəcəklər, nəyi ifadə edə biləcəklər.

Ünsiyyət istiqaməti prinsipini həyata keçirmək üçün aşağıdakıları tövsiyə etmək olar:

1. Bir söz, ifadə, qrammatik fenomenlə tanış olun, tələbələrə ünsiyyətdə bu bölmənin hərəkətini göstərəcək bir vəziyyət seçin: ünsiyyət qurmaq, tapmaq, ad vermək, ifadə etmək üçün istifadə edilə bilən şeylər.

2. Materialı təkrarlayarkən, müəyyən bir qrupda məşqlərin həqiqi şərtlərinə əsaslanaraq yeni bir şey etməyə çalışın.

3. Rabitə danışanın və dinləyicinin aktiv qarşılıqlı əlaqəsidir. Rabitə prosesini stimullaşdıran yeganə mənbə kimi davranmayın, oyun, o cümlədən rol oyunlarından istifadə edərək tələbələrin təhsil prosesində aktiv iştirakını təmin edin.

4. Həzm olunan material əsasında ünsiyyət təşkil edin, ünsiyyət üçün əlverişli şərait yaradın ki, tələbələr oxuduqları dildə dinləmək, danışmaq, oxumaq və yazmaqdan zövq alsınlar. Tələbənin tapşırığı yerinə yetirə bilməməsi, onlara inam aşılamaq, uğursuzluqlarını deyil, uğurlarını daha çox vurğulamaq üçün qıcıqlanmağınızı göstərməyin.

5. Oxuyarkən tələbələrin əsas diqqətini oxunanların semantik tərəfinə yönəldin və bunun üçün tapşırıqlardan daha geniş istifadə edin: nə öyrəndiklərimi, oxuduqlarımı, buna münasibətinizi. Tapşırığı dəyişdirmədən mətni yenidən oxumayın.

Xarici dil tədrisində ana dilinin nəzərə alınması prinsipi mühüm rol oynayır. Doğma dil tədris materialını və tədris prosesində onun təşkili zamanı dilçilik baxımından öyrənilən dilin tələffüzü, qrammatikası və leksik tərəflərini öyrətməkdə çətinlik çəkdiyi üçün nəzərə alınmalıdır.

Psixoloji cəhətdən ana dilinin nəzərə alınması prinsipi nitq fəaliyyətlərinin quruluşunu müəyyənləşdirmək üçün, nitq bacarıqlarının formalaşması üçün zəruri olan bacarıqları inkişaf etdirmək üçün hansı hərəkətləri və onlardan neçəsini etmək lazım olduğu üçün çox vacibdir.

Müstəqil iş gələcək mütəxəssisin şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir edir. Məhz buna görədir ki, biz əsas diqqətimizi onun (müstəqil işin) tələbənin təlim fəaliyyətinin motivasiya edilməsi imkanlarının inkişaf etdirilməsinə

yönəldəcəyik. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir ali məktəb təkcə tələbəyə bilik verməklə kifayətlənməməlidir, o, eyni zamanda tələbələrə təlim prosesinin hər mərhələsində motivasiya edərək lazımi bilikləri müstəqil şəkildə necə əldə etməyi öyrətməlidir.

Ali təhsilin əsas vəzifəsi yaradıcı şəxsiyyətin, özünü inkişaf etdirməyə, özünü tərbiyə etməyə və yeniliyə qadir bir mütəxəssisin formalaşdırılmasıdır, çünki biliklərin yalnız hazır formada tələbəyə ötürülməsi ilə bu problemləri həll etmək qeyri-mümkündür. Tələbəni passiv bilik istehlakçısından aktiv yaradıcıya çevirmək lazımdır: məhz aktiv yaradıcı tələbə problemi necə formalaşdırmağı, həll yollarını təhlil etməyi, istədiyi nəticəni tapmağı və düzgünlüyünü sübut etməyi bilir.

Beləliklə, tələbələr tərəfindən müstəqil işin yerinə yetirilməsini iki mərhələyə bölmək olar. Birinci mərhələdə müstəqil iş haqqında informasiya toplanır, onun yerinə yetirilməsi metodları araşdırılır. Bu mərhələdə müəllimin aparıcı rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Müəllim tələbələrə lazımi metodik göstərişlər, həmin mövzu barədə məlumatlar verməklə yanaşı, onların işi yerinə yetirmələrinə nəzarət edir. Müstəqil işin yerinə yetirilməsinin bu mərhələsi o zaman bitmiş hesab edilir ki, tələbələr mövzu barədə kifayət qədər konkret məlumatlar və bu məlumatları necə istifadə etmək barədə metodik və didaktik səriştələrə yiyələnmiş olsunlar. Bu mərhələdə motivasiyalar sistemi tələbələrin daha yaxşı işləmələrini təmin edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov B. Elmi-texniki inqilab və müəllim hazırlığı // Azərbaycan məktəbi, 1978, №6, s.19-26
2. Mahmudova R.M. Mühazirədə tələbə müstəqil işinin təşkilinin bəzi pedaqoji məsələləri // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası, 2010, №3, s.140-148
3. Mahmudova R. Ali məktəbdə tələbə müstəqil işinin imkanları və yolları. Bakı: Çapaioğlu, 2005, 135 s.
4. Rüstəmov F., Dadaşova T. Ali məktəb pedaqogikası. Bakı: Nurlan, 2007, 568 s.
5. Головкин Л. Роль самостоятельной работы студентов в процессе подготовки специалистов агропромышленного комплекса // Освита и управления, №2. 1998, с.100-103
6. Дайри Н.Г. О сущности самостоятельной работы / Народное образование, 1963, с.3-5
7. Пичкова Л.С. Организация самостоятельной работы студентов как фактор формирования профессионально-значимых компетенций. Пути повышения конкурентоспособности экономики России в условиях глобализации / Материалы конференции. МГИМО (У) МИД РФ. М.: МГИМО-Университет, 2008, с.6

8. Ужик В.А. Педагогические основы самостоятельной работы студентов (на материале иностранных языков и курсов неязыковых вузов): дисс. ... канд. пед. наук. Киев: КГПИ. 1981, 153 с.

9. Anjomshoa Leila & Sadighi Firooz. The Importance of Motivation in Second Language Acquisition, International Journal on Studies in English Language and Literature (IJSELL) V. 3, Issue 2, February 2015, pp.126-137

10.<http://www.dslib.net/obw-pedagogika/multimedia-kak-sredstvo-intensifikasi-cii-samostojatelnoj-raboty-studentov-v.html>

11.<https://studfile.net/preview/5179000/page:3/>

12.<https://kto.guru/filologia/1030-didakticheskie-osnovy-i-principy-obucheniya-inostrannym-yazykam.html>

Redaksiyaya daxil olub 28.08.2020